

МІЙ ПРАПРАДІД

(Із записок професора). ФАНТАЗІЯ

Чогось подібного я ніколи не сподівався; я був у гостях у свого прапрадіда! Подумайте: він помер 1738 року, а я з ним бачився 1895 року, на самий святий вечір! Чи не чудно? Ажеж, чудно воно, а таки я правду кажу.

Привіз я собі, знаєте, з родинного міста різні історичні документи, бо думав писати історію свого міста. Були там і пожовклі пергаменти з підписами польських королів та з великими печатками у бляшаних коробках на шовкових мотузках, були різні цехові і братські книги і старі метрики, що починалися в 17 столітті,— все самі німі свідки минувших безповоротно часів.

Перед самим святим вечором я кінчив переглядати метрики. Немов по старім кладовищі я блукав. Щораз нові імена міщан, а що літ кільканадцять або кілька-десять — ім'я нового священика, що списував ті дати радості і смутку, уродин, весілля і смерті, все тими самими словами у свої книги, поки і його власне ім'я не опинилося в книзі померших. Кілько ж то тих імен і прізвищ? Цілі покоління! Де вони? Де слід із них? Старе кладовище, на яким вони спочили, лежить, зрівняне з землею, ще й досі трохи не по самій середині міста, що за сотню минувших літ дуже розрослося; на тім кладовищі красуються донині старі липи, що запам'ятали минувші століття, плакучі берези і високі тополі. Там тепер ніхто не глядає могилок свояків, там тепер веселі люди ходять на проходи...

Ціле пополуднє я стратив, заким у тих бібулистих книгах віднайшов свій родовід. Лише літописці зрозуміють ту дивну цікавість, яку я відчував, шукаючи німих дат у німих книгах, і то вдоволення, яке дають ті дати, зложені разом! А то ж історію власної родини складав я собі!

Мій прапрадід! Так мені якось чудно, якось весело стало, коли я віднайшов день його уродин. Року 1676 по Христі дня 5 мая від батька Григорія і матері Катерини родився син Андрій, мій прапрадід. Кумами були міщани, яких рід уже давно вимер... Та ще сказано, що батько мого прапрадіда був індііііпив.

Індііііпив! Що се значить? Здається мені: зарібник. Дивлюся у латинський словар; так, є! Значить, зарібник, або комірник. Бідний мій прапрадід, жаль мені його, але zarazом і легенький усміх вдоволення промикається по моїм лиці; тішить мене, що я, праправнук бідного комірника,— доктор філософії і професор історії при гімназії! Малий се поступ в історії родини, що аж по двох сотнях літ один потомок її не зазнає гіркої долі зарібників, але все ж поступ є. Я немов бачу перед собою прапрадіда і його усміх вдоволення на старім поморщенім лиці; тішиться старий своїм праправнуком...

В убогій і не своїй хаті зарібника чую веселий спів; се обходять хрестини мого прапрадіда, скромні, але веселі хрестини першого сина. Прапрадід походить такий радий та все кумів припрошує до гостини, а мій прапрадід у колисці кричить так грімко, як старий. Сильний хлопчисько буде...

Як йому велося, бідолашному синові зарібника, мому прапрадідові дорогому, а незнаному?.. Минувшість мовчить: літописці, що записували не раз пригоди не гідних доброго слова людей, не записали про мого прапрадіда нічого. А мені так цікаво було би се знати!..

Шукаю другої дати з його життя... Року 1697 мій прапрадід, уже рільник, женився. З далекої минувшини доходить до мене глуха, мов у фонографі, але весела гра музики; я не бачу дружини весільної, але аж сюди, у затишну, теплу мою хатину, долітають до мене звуки старосвітських весільних пісень і заливіста гра скрипака, гудіння баса і бренькіт решітки з дзвіночками... Молоденький 21-літній мій прапрадід танцює із своєю ще молодшою жінкою, моєю прапрабабусею. Як вона

звалася? Анна Турська... Роду сього у моїм місті вже давно нема; мабуть, вимер...

Як весело грає музика!..

І з якимось трепетом і смутком шукаю я третьої, німої і сумної, дати з життя мого прапрадіда — дня і року його смерті. Перекидаю байдуже довгий список людей, що померли за сорок один літ, і наводжу... Року 1738 на сам святий вечір — як зазначив уважний єрей Дарморос — мій прапрадід помер!

На сам святий вечір!.. Сумні свята мала родина мого прапрадіда! Здалека, з глухої, забутої минувшини, немов із забитого кута довженної темної пивниці, долітають до мене веселі коляди хлоп'ячі на улицах мого родинного міста, а з убогої хати мого предка — голосіння нещасної жінки і дітвори.

На сам святий вечір... Літ тому сто п'ятдесят і сім!..

Як він виглядав, мій прапрадід? Як він жив?.. Німі три дати з одного життя лежать переді мною і нічого не кажуть. Мій прапрадід... Як трохи не байдуже читаю я ті три дати з його життя; здається мені так, якби я лиш свою цікавість бажав заспокоїти, а сльоза жалю не являється на очах моїх. І коли мені чого сумно, то того, що колись так буйдуже читатимуть у метриках німі дати і з мого життя, навіть, може, не три дати, тільки дві... Уродин і смерті.

Шелестять бібулісті картки старих метрик, перевертані моєю рукою... Старосвітське письмо мерехтить мені перед очима. Снуються думки у початках 18 віку; на тлі неспокійних часів, нападів турків, пановання польської шляхти, бачу дрібне, незаметне, буйдуже для всіх жите чоловіка, так мені близького, а так мому серцю, моїй уяві далекого, бо незнаного...

Входить у кімнату мій слуга.

— А ви, пане професор, не думаєте святкувати? — питається.— Вже сьома година.

— Вже сьома?

Дивлюся на годинник: справді, вже сьома. Ото засидівся я, від обіду аж до вечора!

— Може, вам чого потрібно?

— Ні, нічого! Затопи лише добре в грубі. Там мороз надворі ?

— О, ще й який! А звідно як!

Одягнувшись у хутро, я вийшов на місто. Треба було десь повечеряти. Куди іти? Ну, вже ж куди нежонатому чоловікові іти, як не в трактир?

В трактир! На святий вечір! Га!.. Годі інакше!

Але так мені чогось зробилося сумно! Глумливий усміх над власною самотністю, який зразу проявився був у мене на думку про такий святий вечір, перемінився небагом у сувору задуму. Трактир, першорядний трактир, в якому я харчувався, здався мені поганою норою, повною задухи, диму і чаду від перепалених прерізних сосів та печень...

Святий вечір!.. Та що мені святий вечір! Се такий вечір, як і кождий інший, нічим не гірший, нічим не ліпший! Як прийшов, так і мине... От! звичай...

Ух! Який мороз! А звідно! Тепер у моїм родиннім місточку мусить бути гарно! Коляди, родини при вечері, в хаті солома, у соломі качаються малі діточки, веселенькі собі... Під стіл залазять і кудкудакають так, як я колись... Аби кури неслися... От! Спомини... Пусте!

У трактирі повечеряв я собі і проти свого звичаю випив кілька чарок вина. Прочитав кілька часописів і відтак, із думкою, що се ж таки святий вечір, купив дві фляшки вина, а по дорозі — деяких ласощів, запхав у кишені і санками повернув домів.

У кімнаті лампа не світилася, але зате у грубі палав ясний огонь і крізь отворені дверці кидав проміння тепла і світла на мою шафу з книжками, на отоманку і на кіш із цвітами та розкішною пальмою, що розкинула своє довге листя над цілим кошем та предивною тінею відбилася на стіні.

Тихенько в хаті, тільки годинник під скляним накривалом легенько і поважно тікає.

Ах! Як тут тепло! Як мило увійти сюди з морозу!

Я зняв із себе хутро, присунув округлий стільчик до отоманки, докинув іще дров у грубу, отворив фляшку з вином, наляв чарку і поклався вигідно на отоманку. Закурив цигаро і пускаю дим під стелю. Лампи не свічу, бо так мені приємніше при сім світлі з груби... А в хаті так тепло! Чому би й я не мав собі урядити святий вечір!

Вино добре і смакує мені. Радю би я з ким поділився ним, та нема з ким... Гей, милий боже, коби вона була мала розум, був би я тепер разом із нею при вечері, в родиннім крузі, а не так самотно, як нині... Ну, нічого! Сталося... А моя доля ще не утекла. Я ще молодий; тридцять два роки — то не старість.

Просили мене на свята між панни, та ні! Не зловити мене вже так скоро; я вже до того застарий горобець. А проте, хто знає, може, й піду завтра; адже цілі свята у тій своїй норі, як борсук, сидіти не буду. Я ж без людей жити не можу...

Ох! Се жите! Се жите! Як його уложити, як повести, щоби марно не прогайнувати його та не оставити по собі лише німі дати у метриках, так як мій прапрадід їх оставив... Отам на столі лежать вони, ті старі метрики. "Аз єрей Іляшевич охрестих отроча..." А тепер ні Іляшевича, ні прапрадіда, ні прадіда, ні діда, ні батька в живих уже нема; а час іде... Ой іде, іде немилосердно скоро! Адже от ще лиш недавно сам я хлопцем ходив колядувати попід вікна у великих батькових чоботях, щоби в ноги було тепліше... А тепер?

Як тепло у хаті... Огонь гуде, тріскає, а від цвітів і пальми тіні мелькають по стіні... Ох, боже, як же ж мені скучно!.. Годинник тихенько тікає, так тихенько, майже не чути його. Чи не забув я накрутити його? Ні, накрутив, а може, й ні... Ет, нехай там...

Хтось стукає у двері моєї хати.

— Прошу.

Що за гість у таку пізню годину? Входить сивоусий дідусь із веселим лицем, у зеленім святочнім гданськім жупані, підперезаний широким поясом, із шапкою на завісах у руках.

— Христос раждається! — каже поважно.

— Славім його!

— Я до тебе, сину, в гості. Приймеш мене?.. Не дивуйся, що я в жупані; ліпшого не маю, ще від тата лишився. А ми собі свої, не маєш чого мене стидатися...

— Але ж я не стидаюся, тільки не знаю, хто ви, дідусю?

— Який там я дідусь! Шістдесят літ — то не вік; іще сила є... А ти мене не пізнаєш?.. Я ж твій прапрадід!

— Прапрадід! То се ви?

— А хто ж би, як не я?

— Сідайте, дідусю! Я не сподівався... Я зараз кажу самовар наставити...

— Що за самовар?.. Е, ні, дай спокій!

— То, може, вина нап'ємося?

— А добре! Чому би ні? І так не пив ніколи. Як же тобі, синку, поводитьсь?

— Незле, дідусю; дякувати богу, добився кусня хліба.

— Та ще й білого хліба... Ну-ну, благослови тебе, боже, синку; з тебе добра дитина. А що ж! Женитися не думаєш?

— Якось охота відійшла.

— Ну, нічого, охота ще верне. А не отягайся довго, шкода вік самотою тратити. Мені було двадцять один літ, як я справляв весілля зі своєю Ганнусею, а тобі вже тридцять два роки.

— Інші були часи.

— Ба! Інші часи, але мого всього маєтку було стільки, що отих п'ять пальців; а ти ж пан; на жінку і на діти заробиш... Ов! Як же у тебе горячо! Ти такий змерзлюх, чи що, що кажеш так у грубі палити?

— Мороз надворі, дідусю...

— Який там мороз! Я в жупані, а не змерз!

— Пийте, дідусю! Вино добре...

— Квасне якесь; не привик його пити. Меду не маєш?

— Ні; у нас тепер не п'ють.

— Ет! — махнув прапрадід зневажливо рукою.— Знають люди, що добре... Ну, спасибі тобі, сину, за гостину, а тепер збирайся до мене в гості! Сани ждуть на дорозі.

— Може би, зрана, дідусю? Заночуйте у мене! Місця досить.

— Годі! Стара веліла тебе привезти; нехай, каже, подивлюся на того панича. Ну, та й я тебе рад приймати у своїй хаті.

Вийняв я з шафи різні ласощі, що купив, забрав із собою, і ми поїхали. Санки летять лісами, знаними мені дорогами до родинного місточка. Небо зіздне, місяць світить ясно, виблискується іній на галуззях сосон; полохливі тіні перелітають перед очима. Тихо, так тихо в лісі, лиш мій прапрадід співає собі весело: "Бог предвічний..." Мені часом так дивно, не розумію нічого, але тільки часом на хвилину-дві, а там забуваюся і сам співаю з прапрадідом, аж ліс гуде! Винімаю цигаро, подаю прапрадідові; він оглядає цікаво, питає що се, а я показую, що то куриться. Він дивиться хвилинку, приглядається мені, а далі вириває мені з рота цигаро і кидає в сніг.

— Здурів хлопчисько! — каже з обуренням.— І ти вже переймив той звичай? Стидайся!..

І я стидаюся і не знаю чому.

Не знати коли і як заїхали ми під низеньку хату прапрадіда.

— Знаєш що? — каже до мене пошепки.— Ходім під вікна та заколядуймо старій так, щоби аж хата затряслася.

— Добре, дідусю!

Колядуємо ми. У прапрадіда голос, як дзвін, по цілім передмісті лунає. Я щосили підтягаю також.

— Тато, тато! Дідусь!—чую радісні оклики в хаті; прапрабабуся отвирає двері, я входжу, вона мене обнімає, цілує, оглядає — так радується старенька!

— А що? — каже гордо до жінки прапрадід.— Не лепський парубок із нього? Козак, та й годі! А ви, діти, чого вирячили так очі? Що пана узріли? Знайте ж, що і в нашім роду пани водяться, а не самі зарібники. Скидай, сину, свою медвежу шубу, нехай мені діти не полохаються!

Скинув я шубу, сідаю за стіл. Хата мала, а гостей повно. Пізнаюся з ними. Три жонаті сини прапрадіда, дві доньки віддані, а ще дві не віддані. Дівчата, як маків цвіт, такі рум'яні та розкішні, червоніються ще більше, скоро до них слово промовлю. А діти, внуки мого прапрадіда, з острахом дивляться на мене; я подаю їм ласощі — не приймають, аж коли дідусь каже брати, вони беруть. Помалу освоюються зі мною і самі підходять тривожливо до мене.

Прапрабабуся порається жваво і заставляє стіл, чим хата багата. Прапрадід ломиться зі мною хлібом; бажає мені і з роси і з води, щоб я

мався, як земля о святім Івані, а був здоров, як вода. А прапрабабуся, моргаючи весело своїми сіренькими очима, бажає мені жінки, як ягідки, рум'яної, як калина, веселої, як пташина, доброї ґаздині, щоби вміла тримати три угли хати. Цілує мене в чоло, а все усміхається, така урадована, така щаслива! А мені до серця підступає щораз більше якийсь неозначений жаль, якась туга; мені видиться, що я чимсь обидив тих стареньких предків, що мене так щиро люблять, так сердечно вітають, обидив, а не знаю чим. Чи, може, тим, що забував про них так часто? І рівночасно я чуюся такий щасливий; їм усе, що прапрабабуся подає, аби не гнівалася; п'ю солодкий мід, що мені його прапрадід наливає в горня, слухаю його солодкої бесіди, як старий дотепкує собі зі своїх злиднів. "Цілий рік,— каже,— гарувати, але в свята погуляти!" Питається мене, чи не буде нової війни в Польщі; оповідає предивні занесені чутки за Мазепу, за турків і про те, як у них недавно один турок охрестився. Далі, наперекір жінці, розказує, як її сватав, як вона його спершу не хотіла; а жінка бере його злегка за рукав і добродушно дорікає йому: "Ти вже, Андрею, випив нині забагато",— а до мене обертається зі словами: "Він звичайно не п'є, тільки нині так чогось..."

— Який я п'яний! — борониться прапрадід.— Як хочеш, ціле "Вірую" скажу тобі напам'ять до самого кінця! От тішуся, що він приїхав... Такий рідкий гість!

А далі й я розохочуся, починаю розповідати, як я дійшов до тої медвежої шуби, що тепер на жердці висить, і показую дітям свій золотий годинник; усі цікаво оглядають його при восковій свічці.

Гляну я на лиця всеї челяді і бачу; як вони невимовно раді тому, що я такий пан, що в мене медвежа шуба і золотий годинник, який так усіх дивує.

— Сховай,— каже прапрадід до мене,— ту чічку, бо ще тобі діти зіб'ють або в солому закинуть.

А я на те не годжуся; нехай, думаю собі, діти бавляться, нехай і зіб'ють... Я такий щасливий!

— Заколядуймо, дідусю!

— Ану, діти, всі разом! "Бог натуру, бо-ог натуру!.." Відтак по коляді прапрабабуся сідає коло мене, бере

мої білі руки в свої жилаві, костисті, дивиться так весело мені в очі і радить:

— Женися, синку! Правда, як тобі нині було дома скучно?

— Правда, бабусю, послухаю вас і на весілля всіх запрошу...

У хаті гамір. Аж ось перед вікнами являються колядники із зізвдою, починають співати. Я вибігаю з хати, хочу їм добре придивитися.

Ох! Який мороз! Аж за уха щипле... Оглядаю зізвду, аж тут із приспи під вікнами зіскакує великий пес; побачивши мене, незнаного пана, починає люто гавкати, нараз прискакує і хапає мене за ногу. Я в крик...

Перестрашений, зірвався я з отоманки. Де я?.. Ах! Се сон, прекрасний сон... Проклята собака перебила мені його... А я був такий щасливий!

У грубі догоряють углики, і маленьке світло стелиться вузьким пасмом по дивані, на підлозі, по коші з квітами і по столі, на яким лежать отворені старі метрики з трьома німими датами з життя мого незнаного прапрадіда...